

bud' to, že je zapovězený, nebo to, že je k němu třeba přistupovat pouze se zvláštní péčí a etiketou; lidé se mu nesmí ani příliš přiblížit, ani mít svou hlavu výše než on. Zahrady se před zloději ochraňují zvláštními kouzly, která činí z úrody tabu, a neštěstí nebo nemoc jsou považovány za osud nešťastného narušitele zákazu. U severoamerických Indiánů byl dobře rozvinut animatismus i animismus. Uzličky s léky Indiánů Velkých plání obsahovaly různé předměty, o nichž se věřilo, že jsou obdařeny zvláštní mocí, jež v případě potřeby ochrání své majitele. Vzhledem k zaměření západních náboženství na bohy, duše a podobné jevy je nám myšlenka animatismu trochu vzdálená, ale katolíci přece věří v neosobní sílu obsaženou ve svěcené vodě nebo v třísece opravdového Kristova kříže. (Kdyby všechny třísky, které mají pocházet z Kristova kříže, byly pravé, stačily by na ukřížování celého obyvatelstva středověké Paříže.) U Židů se prvky animatismu objevují ve složitých předpisech pro přípravu jídla a v obavách o znesvěcení archy. Stejně jako animistická náboženství obsahují animistické prvky, je možný i opačný případ. Nejedná se tedy o vylučující se kategorie; mohou se navzájem prolínat a vytvořit jeden systém víry.

Posvátné a profánní

Záslužnost Marrettovy minimalistické definice náboženství spočívala v tom, že upozorňovala na jeden z hlavních rysů náboženství: pocit bázně a moci, který doprovází nejenom manu, ale je možné ho nalézt i v postojích ke světu duchů. Tyto charakteristické rysy rozvinul ve své teorii náboženství Emile Durkheim. Durkheim ve svém klasickém díle *Les formes élémentaires de la vie religieuse (Elementární formy náboženského života, 1912)* nejprve popsal různé teorie o kořenech náboženství, žádnou z nich však neshledal uspokojivou. Zabýval se subjektivní zkušeností tam, kde se jiní vědci soustředili na náboženské objekty. Poměrně logicky došel k závěru, že sen nebo odraz nejsou natolik zvláštní, aby mohly vyvolat posvátnou bázeň. Stejně tak většina přírodních zajímavostí a jevů, které lidé uctívají, nejsou natolik výrazné nebo odlišné, aby mohly vyvolat takové pocity. Některé kultury mohou považovat hvězdy za nadpřirozeně důležité, zatímco jiné na ně tak nepohlížejí; některé společnosti vybudují kolem pohybu Slunce a Měsíce celou kosmologii, zatímco jiné považují východ Měsíce a západ Slunce za tak přirozené a obyčejné, jako je vzduch.

Věci, v něž lidé věří, podle Durkheima původ náboženství nevysvětlují; objasnění lze najít v tom, co věřící dělají a jak k víře přistupují. Náboženská víra a úkony jsou téměř nekonečně rozmanité, ale postoje věřících vykazují větší podobnost. Durkheim si všiml, že lidé na určité kategorie jevů, činností, předmětů a osob reagují s pocitem bázně, dokonce strachu. Považují je za odlišné a vzdálené každodenní realitě. Jejich odlišnost a transcendentnost je řadí do jiného řádu, než kam patří každodenní zážitky. Durkheim označoval tuto kategorii jako „posvátnou (sakrální)“ sféru, která je opakem sféry „profánní“ nebo-li každodenní. Obyčejní smrtelníci mohou s posvátnou sférou přijít do styku, ale pouze za výjimečných okolností, když k ní přistupují obezřetně, s formální náležitostí a opatrně. K věcem profánním je naopak možno přistupovat pragmaticky a samozřejmě, neboť

se nejedná o nic víc než o pouhý každodenní život na tomto světě. Toto rozdělení vnímaného světa na posvátný a světský bylo podle Durkheima také první formou klasifikace a původem dualismu, který je od té doby základní vlastností lidského myšlení. Durkheim tak ponechal stranou všechna ostatní binární rozdělení, která by mohla vést k dualistickému myšlení, neboť byl nekompromisní ve své oddanosti čistě sociologickým vysvětlením.

At' už jsou kořeny Durkheimova rozlišení posvátné a profánní sféry jakékoliv, jejich přímý zdroj je v jeho vlastním dětství, jež prožil v pobožné domácnosti. Jako vnuk vrchního francouzského rabína Durkheim určitě dobře znal slova modlitby *Havdala*, kterou židé pronášejí každý sobotní večer na znamení přechodu z posvátného času sabatu do všedního pracovního týdne. Jeden verš bude pro ilustraci stačit:

Pochválen budiž, Hospodine, Bože náš, králi světa, Jenž učinil rozdíl mezi svatým a všedním, mezi světlem a temností, mezi Izraelem a národy (pohanskými), mezi dnem sedmým a šesti dny práce. Pochválen budiž, Hospodine, Jenž učinil rozdíl mezi svatým a všedním!

Dokonalý dualismus této modlitby je vyjádřen ve všech protikladech, které obsahuje: posvátný/světský, světlý/tmavý, sabat/všední den a Izrael/všichni ostatní. V tomto posledním protikladu je obsaženo párové rozdělení my—oni, o němž jsme hovořili v předcházejících kapitolách. Durkheim ovšem věřil, že první rozlišení věcí posvátných a světských bylo rozhodujícím prvkem konstituování a přežití všech lidských společností.

Co tedy způsobuje, že některé věci jsou posvátné a jiné světské? Jeden z Munduruků mi jednou ukázal s naprostou vážností flétnu s pěti dírkami, která se používala pouze při určitých, dnes již zaniklých obřadech. Když jsme ho požádal, aby na ni zahrál, vysvětlil mi, že kdyby flétnu použil při jiné než obřadní příležitosti, duchové by se za to na něj rozhněvali. Když jsem ho upozornil na to, že jeho flétna vypadá úplně stejně jako ta, kterou používá k hraní ve svém volném čase, ujistil mě, že jenom stejně vypadá. Kdybych na flétnu zahrál já, dopustil bych se svatokrádeže, k níž dochází, stejně jako v případě poskvrnění, tehdy, když člověk smíchá posvátné a profánní věci. Obdobně by si křesťané neměli mýt ruce ve svěcené vodě nebo se opíjet mešním vínem. Posvátné předměty mohou vypadat úplně stejně jako předměty světské; jejich odlišnost a bázeň, kterou vzbuzují, jsou arbitrární, libovolné. To by nás nemělo příliš znepokojovat, neboť většina významů má arbitrární povahu a vychází z lidského myšlení a kultury spíše než z vlastností tkvících přímo ve věcech, jimž je význam prisuzován.

Přes svou libovolnost nejsou náboženské významy náhodné; dávají smysl, ale pouze vzhledem ke zbytku kultury. Durkheim si toho byl vědom a poté, co zakončil přehled možných zdrojů náboženského citění, došel eliminačním procesem k teorii, že pocit posvátna vytváří společnost. Co je to za sílu, kterou, jakkoliv třeba nejasně, cítíme z náboženství, která na jedné straně omezuje naše chování, je vzdálená a cizí naší běžné zkušenosti, a přesto je od ní neodlučitelná? Podle Durkheima může být zdrojem posvátnosti pouze společnost, neboť pouze společnost odpovídá jejím nutným znakům. Společnost je v nás a mezi námi, ale je víc než jenom jeden z nás ne-

bo my všichni, protože jedince přesahuje, přežívá je a má svá vlastní pravidla. Má také kontrolní moc nad naším konáním a proniká do našeho pocitu identity, což jsou procesy, které lidé intuitivně chápou, ale nemohou je objektivizovat. Společnost tak přesahuje život, zaplavuje vědomí a vykonává na lidi nátlak; to jsou také hlavní vlastnosti, které vykazuje sféra posvátného. Durkheim netvrdil, že lidé svou společností uctívají, tvrdil pouze, že z ní pochází náboženské cítění. Náboženství se tedy rodí ze společenského života, ale také ho, jak Durkheim dodává, vyjadřuje.

Náboženské pocity se rodí ze skupinového života; z toho vyplývá, že přesvědčení a obřady odrážejí, alespoň částečně, systémy společenských skupin a rolí. Durkheim věnoval většinu svého díla o náboženství dokazování této své teorie. Na příkladu australských domorodců dokázal, že celé jejich totemické náboženství je průvodcem místními podmínkami a příbuzenským systémem domorodých společností. Totemismus je souborem přesvědčení, ale je také systémem společenské klasifikace, který označuje každý stupeň společenské diferenciaci posvátnými myšlenkami a pravidly. Existují totemické klany; každá místní skupina má totemického předka; jednotlivci mají osobní totemy. A ke všem patří určitá přesvědčení, obřady a posvátné předměty. Obdobně můžeme při zkoumání starověkých civilizací zjistit, že k rozvoji monoteismu a vzniku centralizovaného státního zřízení došlo současně. Funkce takového jevu je dvojí. Náboženství tím, že rozděluje společnost do posvátných celků a upevňuje je, dodává jednotlivým společenským složkám nadpřirozenou a tajemnou podporu. Totemický klan je více než pouze přebujelá rodina; je to spojení věřících, je to církev. Tuto skupinu prostoupí bázeň z posvátného a lojalita a oddanost jejích členů je tak zajištěna. Přestože tento pocit jednoty víry je v monoteistickém státě vyjádřen méně výrazně, centralizace božstva a všemocnost nejvyššího boha podporuje a odůvodňuje nepostradatelnost a moc státu. Světský řád je tak v očích poddaných replikou řádu božského.

Další funkce náboženství spočívá v promítnutí společenských vztahů do transcendentní roviny. Tím nám umožňuje přemýšlet a hovořit s ostatními lidmi o těch životní procesech, kterým příliš nerozumíme, které pouze nejasně vnímáme a tušíme a jež nemůžeme zcela pochopit. Je to způsob, jak vyjádřit nevyslovitelné a zhmotnit abstrakci. Proto svůj strach ze života a jeho nástrah přetváříme do podoby bohů, duchů a dokonce do „maličkých věcí, na které může člověk v noci narazit“, což jsou pojmy, jimž jsme schopni porozumět, a bytosti, jimiž lze manipulovat. Durkheim považoval náboženství za společenský život vyjádřený v symbolickém jazyce, za metaforický systém myšlenek a činností. Náboženství je svým způsobem formou umění, neboť představuje východisko pro vyjádření pocitů a myšlenek, které nemohou být artikulovány běžným způsobem. Je stejně jako poezie a hudba nepřímým a kusým způsobem vyjádření věcí, které nejdou říci normálním jazykem. Mohli bychom jít ještě o krok dál než Durkheim a říci, že náboženství je poezií života plného projevů oddanosti, nadějí, utrpení, strachů a nejistot, stejně jako je určitým druhem sociologického jazyka. Je proto pochopitelné, že náboženství je všude pevně spjata s uměním. Náboženství je téměř vždy doprovázeno posvátnou hudbou a malba a sochařství jsou nejvýznamnějšími prostředky vyjádření jeho hlavních témat. Náboženství, stejně jako umění, se ujímá tam, kde ostatní prostředky porozumění a komunikace selhávají.

Stálým tématem francouzské psychologie v době Durkheimova působení bylo zjištění, že chování lidí v davu se liší od běžného chování. Dav, jakkoliv malý, může v lidech vyvolat pocit jednoty, zapálit je pro určitý cíl a přinutit je udělat věci, které by sami nikdy neučinili. Jak jsme viděli, podle Durkheima náboženství vyrůstá ze společnosti; Durkheim ale navíc věřil, že pocity bázně, vzrušení a vytrženosti vznikají při zapojení do skupiny, takže jsou to vlastně prvky davového chování. Tímto způsobem se náboženské cítění upevní v těch skupinách, v nichž došlo k emočnímu vzrušení, což dodává skupině určitou posvátnost. Z těchto důvodů považoval Durkheim náboženství v podstatě za společenský jev a nezahrnoval do něho soukromé nebo tajné praktiky, jako je magie nebo čarodějnictví. Tvrdil, že náboženství je společenství věřících, kteří tvoří církve v tom pravém smyslu slova.

Kolektivní aspekt náboženství je v naší společnosti výmluvně vyjádřen existencí kostelů a požadavkem, aby se základní formy uctívání provozovaly skupinově. V náboženstvích kladoucích důraz na posvátnost předmětů a obřadů má tento požadavek jasnou funkci, ale existuje mnoho náboženství, v nichž se obřad neskládá z ničeho jiného než z kázání nebo duchovních výkladů a modliteb. V islámu se denní série modliteb může pronášet kdekoliv; ale v pátek, o sabatu, se očekává, že modlitby budou proneseny skupinově v mešitě. Většina Američanů nemá pocit, že by splnili své náboženské povinnosti sledováním televizního přenosu mše nebo účastí na „drive-in“¹ mši, jaké se dnes v Kalifornii o nedělních ránech běžně konají v „drive-in“ kinech a které jsou považovány za jednu z mnoha náboženských výstředností tohoto státu. Skupinový charakter náboženského uctívání byl důležitý pro Durkheimův funkcionalistický přístup k náboženství, které bylo podle něj jednou z nejpodstatnějších sjednocovacích sil ve společnosti. Kolektivní mše přivádí lidi ke společnému vyznávání a zvyšuje jednotu a pocit smysluplnosti jejich počínání. Protože skupina a církevní společenství se často překrývají nebo jsou totožné, církevní zvyklosti přímo vyjadřují a upevňují totožnost a jednotu dané skupiny. Náboženství vychází ze společnosti, ale přispívá také k jejímu zachování. Durkheim napsal, že lidé, kteří se spolu modlí, spolu zůstávají, ale řekl také, že lidé, kteří spolu zůstávají, se spolu modlí.

Psychologické teorie

Přístup Bronislawa Malinowského k náboženství měl psychologický nádech, neboť Malinowski náboženství považoval za hlavní prostředek, jak čelit obavám. Všiml si například, že obyvatelé Trobriandských ostrovů rybařili v lagunách zcela samozřejmě, bez zachovávání jakýchkoliv zvláštních zvyklostí. Když se však vydávali na lov v hlubších vodách, prováděli k zajištění úspěchu a bezpečnosti složité magické přípravy. Malinowski byl na správné cestě, ale nešel po ní dost daleko, a většina jeho psychologizujících závěrů byla proto pouze povrchních. Náboženství je zcela jistě způsob, jak se vyrovnat se strachem a nejistotou, ale vzpomeňme

¹ Drive-in kostely, kina, restaurace a banky jsou dnes v Americe poměrně běžné, zejména na západním pobřeží. Při návštěvě těchto zařízení nemusí řidiči vystoupit ze svých vozů, pouze projedou k okénku (v případě bank a restaurací) nebo zaparkují auto na parkovišti, odkud sledují film nebo mši pohodlně usazení ve svých vozech. (Pozn. překl.)

si na to, co jsme si o lidské existenci řekli ve druhé kapitole, a uvědomme si, jak silné tyto obavy mohou být. Lidská inteligence nám přinesla přizpůsobivost v chování a nadvládu nad přírodou, ale tím na nás naložila také určité břemeno; v našem sebeuvědomění a racionalitě je zároveň ukryt teror osamocenosti. Říká se sice, že sloni nikdy nezapomínají, ale lidé mají nepochybně mnohem lepší paměť než jakékoliv jiné zvíře, neboť je to současně zásobárna znalostí, které nám umožňují přežít, a pokladnice všeho toho, co se nám už přihodilo. Mezi tím vším, co je uloženo v naší mysli, jsou všechna nebezpečí, hrozby, bolesti a pohromy, které se nám přihodily, i ty, které se nám sice nepřihodily, ale o nichž jsme slyšeli. A co není uloženo v naší aktivní a vědomé paměti, můžeme většinou najít v našem nevědomí. Ty zkušenosti, které jsou příliš traumatické nebo společensky nepřijatelné, a které tedy musí být potlačeny, nespočívají nečinně, nenarušovány a samy nenarušující v našem nevědomí, ale projevují se v podobě našeho strachu z jiných věcí a v celkové úzkosti. Naše vzpomínky, jak vědomé, tak nevědomé, nás činí náchylnými k úzkostem, které ještě zveličuje a zhoršuje povědomí o katastrofách, jež se dějí jinde a nás se přímo nedotýkají. Náboženství tedy není jednoduše pouze způsob, jak se vyrovnat s tím či oním nebezpečím, ale také způsob, jak se postavit tváří v tvář existenci plné nebezpečí.

Stanou-li se tyto předchozí znalosti a přibližné předvídání událostí součástí lidské paměti, zdá se neuvěřitelné, že náš druh takový tlak vůbec vydrží — někteří jej ovšem nevydrží. Jedinou skutečností, kterou můžeme s jistotou předpovědět, je, že zemřeme, což, jak již bylo řečeno ve druhé kapitole, v nás vytváří existenciální strach. Většina náboženství nám v tomto strachu alespoň částečně ulehčí popisem posmrtného života, kam se odebere naše nesmrtelná duše. Místa posmrtného života jsou často příjemná. Podle rozšířené muslimské představy je posmrtný život plný tančících dívek; a mundurucká duše prý putuje tam, kde si každý člověk může dělat to, co měl za života nejraději. Křesťané zase mají nebe, které má být údajně příjemným místem; ale jelikož většina křesťanů si valnou část životních potěšení odpírá, je těžké si představit, co tam dělají. Ale křesťané mají také peklo, které je buď místem plným ohně a síry, nebo místem, kde je člověku odepřena Boží přítomnost; mohli bychom se tedy zeptat, jakou útěchu tato představa nabízí průměrnému hříšníkovi. Odpověď je jednoduchá: dokonce i peklo je lepší než naprosté vymření a vymizení vědomí a totožnosti. Samotná kategorie „smrti“ předpokládá stav pozmeněné existence a je to tedy mírnější slovo než „neživot“ nebo „neexistence“. Náboženství popírají ukončení života a činí tuto skutečnost přijatelnou pro pozůstalé; představují vítězství představivosti nad starým nepřítelem a stálým společníkem. Řečeno slovy Prvního listu Korintským: „Kde je, smrti, tvé vítězství? Kde je, smrti, tvá zbraň?“

Smrt je předpokladem života a předmětem všech lidských projektů k zajištění nesmrtelnosti, ať už je to víra v převtělení nebo v ráj, výchova dětí, oidipovská touha být sám sobě otcem skrze pohlavní spojení s vlastní matkou, nebo urputnost, s níž ke konci života lneme k trvalým a známým kulturním symbolům. Smrt nám také neustále připomíná, že náš život a osobnost mají hranice, což je omezení, které může vyvolat protichůdné pojetí nekonečnosti. To by dokazovalo moderní teologickou teorii, že náboženství vychází z našeho rozjímání o nekonečnu.

Člověk by však mohl tento princip pozměnit a říci, že náš pocit nekonečna je utvářen naším zájmem o konečnost a nevysloveným přáním navrátit se do rozpínavosti a nerozpolcenosti našeho raného dětství. Náboženství se vždy rodí z lidské zkušenosti. Jeho podstata spočívá v lidské, nikoliv božské, realitě a dokonce i ty nejméně realistické víry, jak pravil Durkheim, jsou reálné v tom, že ovlivňují společenský život. Je dost dobře možné, že neexistuje ani nebe, ani peklo; ale vzhledem k tomu, do jaké míry víra v existenci těchto míst ovlivňuje naše chování, vlastně existují. Voltaire došel ke stejnému závěru, když řekl, že kdyby neexistoval Bůh, tak by si ho člověk musel vymyslet. A člověk si ho vymyslel.

Jak jsme již řekli, domníval se Freud, že nejranějším náboženstvím byl totemismus, který měl svůj původ ve vykořenění pocitu viny za prvotní zločin otcovraždy. Podle Freuda dochází od té doby v lidské kultuře k nekonečnému a opakovanému projevování otcovražedného pudu v oidipovském příběhu, včetně potlačení tohoto pudu a synova ztotožnění se s vlastním otcem. Namísto tělesného požití otcovy moci prostřednictvím kanibalismu chlapec přijme či internalizuje otcovy rysy, a to včetně jeho rolí a hodnot. Tento proces je důležitým krokem při enkulturaci dítěte; je to také klíčový bod ve vývoji nadjá nebo-li svědomí a cest, jimiž se veřejná povinnost stává individuálním nutkáním. Jak nadjá, tak i já, ta část naší psychiky, která se vyrovnává se skutečností, působí jako potlačující činitel, odsunující do našeho nevědomí vše nevyslovitelné a nemyslitelné.

Potlačené zkušenosti a pudy nespočívají nečinně v podvědomí, nýbrž se podle Freuda mohou stát zdrojem vážných psychických problémů. Jejich tlak však může být zmírněn neškodným uvolněním ve snech, přeroknutím se nebo jinými chybnými úkony, nutkavým jednáním a stručným přehráním dávno pohřbených událostí. Freud a po něm mnoho dalších antropologů věřilo, že potlačený materiál vlastní celému lidstvu — jako například oidipovská zkušenost — se může projevit v kulturní symbolice, zejména v oblasti mytologie a rituálu. Náboženství je tedy podle tohoto názoru součástí systému projektování potlačených zkušeností do světa kultury. Mýty jsou jakési skupinové sny a rituál je zopakováním předchozích událostí. Stejně jako ve snech, je i v mýtech nepřijatelná podstata potlačených zkušeností zaobalena do symboliky a význam mýtů je tedy třeba analyzovat. A mýty stejně jako sny zmírňují úzkost, neboť odhalují a vyjadřují přání našeho vnitřního já.

V náboženství jde o víc než pouze o psychické procesy, neboť jeho funkcí je sociální kontrola a zachovávání soudržnosti; má také ekonomickou úlohu a vyjadřuje vědomé touhy a představy stejně jako potlačené pudy a zkušenost. Ale skrytá činnost naší mysli prostupuje a zabarvuje všechny tyto zjevně praktické funkce. Činnost naší mysli je nejzřejmější přesně v těch oblastech, které se zdají nejméně užitečné, jako například mytologie. Většina národů má soubor mýtů, sbírku posvátných a částečně posvátných příběhů z imaginární vzdálené minulosti, které jsou předávány ústně nebo písemně. Příběh Oidipa, řeckého krále, který nevědomky zabil svého otce a oženil se s vlastní matkou, se k nám dostala v podobě Sofoklovy divadelní hry, ale pochází už z rané řecké mytologie. Mezi brazilskými Munduruky jsem se setkal s podobným příběhem, jehož plné znění jsem uvedl ve své knize *Mundurucú Religion (Náboženství Munduruků)*, zde jej alespoň krátce

shrnu. Kdysi žil muž zvaný Wakörömpö, který byl tak ošklivý, že ze studu utekl do lesa. Slunce — to znamená duch Slunce — se nad ním smilovalo, vložilo ho do dělohy své ženy, a když se tento člověk znovu narodil, vytvořil z něj krásného muže. Wakörömpö se vrátil do své vesnice, kde z něj závistivý muž jménem Karuetaouibö vymámil tajemství jeho přeměny. Karuetaouibö se snažil zopakovat celý postup, ale měl pohlavní styk s ženou Slunce, zatímco Wakörömpö nikoliv. Rozlíčený duch Slunce jej dal do manželčiny dělohy, ale když se narodil, tak jeho rysy groteskně zdeformoval. Když se Karuetaouibö vrátil zpět do vesnice, Wakörömpö mu zazpíval písničku „Byl jsi zvědavý na matčinu vagínu“. Později byli oba muži zabiti nepřáteli, kteří jim usekli hlavy a vzali si je jako trofeje. Jednoho dne se obě hlavy vynesly k nebi a jejich únosci na ně začali střílet. Wakörömpöva hlava unikla, zatímco Karuetaouibövě vystřelili oči, což je trest, který sudičky přikly Oidipovi po odhalení jeho zločinu. Freud považoval oslepení a zmrzačení (Oidipus kulhal, protože mu jeho otec probodnul nohu oštěpem) za symboly kastrace a tento trest tedy zločinu odpovídal. Tato podobnost není náhodná, přitom k ní ale nedošlo rozšířením příběhu ze starověkého Řecka. Spíše je vyjádřením univerzálnosti oidipovské zkušenosti a potřeby lidí na celém světě o ní hovořit a uvolnit napětí, jež vyvolává, prostřednictvím bájného jazyka mýtů a snů.

Claude Lévi-Strauss, který vyvinul metodu zkoumání logické struktury mýtu, zjistil, že skrytým významem oidipovského příběhu je mužova touha být sám sobě otcem, být soběstačný, autochtonní. To je přibližně totéž, co tvrdí Freudova verze, i když ke stejnému závěru došli oba badatelé zcela odlišnou cestou. Freud se domníval, že oidipovský příběh je důsledkem trýznění libida, zatímco Lévi-Strauss se odvolával na náš vlastní rozum a touhu překonat základní životní rozpory. Člověk si nemusí mezi těmito dvěma perspektivami vybírat, protože mytologie a všechna náboženství se mohou řídit jak principem racionality, tak emocí.

Podobné překrývání lze nalézt v teoriích Freudových a Durkheimových. Ve své monografii *Der Mann Moses und die monotheistische Religion (Mojžíš a monoteismus)* Freud nalézá původ hebrejské myšlenky všemocného nejvyššího boha v patriarchální úloze židovského otce ve starověku. Nadpřirozené bytosti jsou tedy pozemskými rolemi promítnutými do jiného prostoru, což je myšlenka, která dobře zapadá i do Durkheimova díla. Poslušnost a bázeň, již Hebrejci cítí před svým Bohem, odráží přísnou autoritu otce. Splynutí božských a lidských rolí se v katolicismu jasně projevilo v kultu Panny Marie. Vzhledem k jeho rozšíření v Evropě i v Novém světě si můžeme položit otázku, je-li ústřední postavou všeobecného uctívání Ježíš nebo jeho matka. To je zvláště dobře vidět na příkladu Mexika, kde milióny lidí putují k chrámu P. Marie Guadelupské. Většina Mexičanů, kteří hledají pomoc nadpřirozených sil, se modlí k Panně Marii, nikoliv k Otci, k Ježíši nebo k nejzáhadnějšímu z této Trojice, Duchu svatému. Nejvyšší božská autorita je uznávána, ale Boha většinou lidé považují za příliš mocného a vzdáleného, než aby k němu mohl promlouvat obyčejný člověk. Místo toho jdou lidé k méně strašující postavě mateřské a něžné Marie, již žádají o přímluvu u Boha. Z tohoto důvodu se tedy Panně Marii často říká *abogada de Dios*, nebo-li „advokát Boha“.

Antropoložky May Diazová a Cynthia Nelsonová nalézají kořeny mexického vyjadřování proseb a uctívání v systému rolí, který panuje v mexické rodině. Člo-

věk neobtěžuje otce, neboť ten je příliš důležitý a nemůže se zabývat malichernostmi svých dětí a domácnosti. Jeho místo je na ulici, na náměstí nebo v místním hostinci, kde ve společnosti jiných mužů diskutuje o důležitých otázkách. Děti namísto toho jdou se svými problémy a prosbami k matce, která jim řekne, že se zeptá otce. Ale protože matka může žádost svého dítěte vyložit jakkoliv, čí- ní ve skutečnosti rozhodnutí sama. Navzdory nebo naopak díky vzdálenosti ot- covské role je skutečnou autoritou v domácnosti matka. Zajde-li mužská prestiž a moc příliš daleko, stává se sebezničující, což je dialektický proces, který se prolí- ná celým společenským životem. V Mexiku a dalších zemích je Boží rodina ve skutečnosti rodinou lidskou.

Magie

Náboženské zvyklosti různých kultur jsou velmi rozmanité, ale existují určité, opakovaně se vyskytující víry, které jsou široce a obecně přitažlivé. Jednou z těchto zvyklostí je magie, nebo-li používání určitých zaklínadel, předmětů nebo činností, které by měly vést k žádaným výsledkům. Někteří antropologové nezahrnují magii do sféry náboženství z důvodů jejího praktického zaměření a individuálního pro- vozování. Zde o ní hovoříme proto, že se také zabývá strašidelnými a nebezpečný- mi jevy a předměty, což je vlastnost, již sdílí s posvátným. Magie se zabývá nadpř- rozenými nebo přinejmenším nepřirozenými silami a její význačnou charakteristi- kou je, že účinkuje automaticky, že zdroje síly, kterou využívá, jsou neznámé a že nevyužívá duchy nebo jiné zprostředkovatele. Člověk může docílit magického vý- sledku zcela nechtěně — například rozbitím zrcadla, tím, že mu přes cestu přeběh- ne černá kočka, nebo tím, že se mu přihodí jakákoliv jiná událost přinášející ne- štěstí — i když je většinou způsobena soukromým, možná tajným, a zcela záměr- ným krokem. Antropologové většinou rozlišují dva druhy magie: imitativní (napodobovací) a kontaktní. Imitativní magie je založena na principu replikace. Přivolač deště rozstříká do vzduchu trochu vody ve víře, že příroda udělá totéž. Nebo člověk může vyrobit panenku v podobě svého nepřítele a zranit ji tak, jak chce, aby byl zraněn jeho protivník. Kontaktní magie se zakládá na předpokladu, že něco, co souvisí s člověkem, zvířetem nebo předmětem, si může podržet vlast- nosti toho, k čemu původně patřilo, a může mít nad tím moc. Mnoho kultur na- příklad věří, že člověk může nepříteli uškodit manipulací s jeho tělesnými odpady. Lidé z těchto kultur musí pečlivě zakopat své výkaly, opatrně sebrat a vyhodit od- stříhlé nehty a vlasy a zdržet se plivání. Stejně jako většina ostatních kategorií, kte- ré používáme, se ani tyto dva druhy magie — kontaktní a imitativní — vzájemně nevyklučují a při magickém úkonu lze použít oba. Panence zpodobující oběť se na- příklad mohou přidat vlasy z oběti, což kouzlo ještě zesílí.

Podobně jako vyhýbání se černým kočkám a opřeným žebříkům obejde se i řa- da jiných magických věr bez zaklínání, zařikávání nebo používání předmětů. Jed- nou z nejběžnějších technik je „uhranutí“. Na Středním východě a v jižní Evropě lidé často věří, že pohled některých lidí je nebezpečný, a je proto třeba se jim vy- hýbat. Uhranutí může přinést oběti neštěstí nebo chorobu a tyto věci se mohou stát bez toho, že by je jejich původce vůbec zamýšlel. Svými následky v místech